

דף שבועי

בס"ד

פרשת שמות, תשפ"ב, מספר 1450

"לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה"

יונה בר-מעוז

הוא מתקומם נגד העוול הכפול שנעשה לו ולעם ומנסה לתקנו.

טרוניית משה מתעצמת משום שהכתוב משמיט פרטים שיכולים היו לטשטש את הקשר בין טרונייתו זו לבין פעולות ההצלה שעשה בטרם נבחר. כוונתי לתיאור המופתים שעשו משה ואהרן לפני פרעה (שמ' ז:א-ג), שגרמו לפרעה להאזין לתביעה של משה לאפשר לעם העבדים לעבוד את אלוהיו הרחק מעיני נוגשיו. כיוון שהפרטים שהושמטו יהיו חיוניים לסיפור בכללו, הם יובאו מאוחר יותר, אך בשלב הזה הבאתם הייתה מפחיתה מצדקת טענותיו של משה.

על כן, לאחר מפגש משה ואהרן במדבר (שמ' ה:א), ולאחר דיווח קצר על עשיית האותות לעיני העם, נאמר בפשטות: "וַאֲחֵר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרֹעֶה כֹּה אָמַר ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיִּחַגּוּ לִי בַמִּדְבָּר", כאילו זה הדבר הטבעי ביותר שנציגי העבדים המעונים יגיעו אל השליט הכול-יכול ויציגו דרישה כה מחוצפת. רק בהמשך (פרק ז') מסופר על חלק מהתהליך הארוך² שנאלצו משה ואהרן לעבור בטרם ניתנה להם האפשרות להציג את התביעה.

העובדה שהחרטומים עשו את שעשו משה ואהרן עזרה לפרעה לזלזל בכבוד האל הזוטר שבשמו באו העותרים. אבל משה ואהרן עצמם ידעו שבידיהם לא היה שום קסם נלמד נוסח הארי פוטר, או להטוטים של אחיזת עיניים, אלא א-לוהי ישראל הוא שנתן בידם את הכוח לפעול בדרך שמעולם

טרוניית משה כלפי ה' משתלבת היטב בתיאור דמותו כפי שהוצגה בפרשתנו, ונראה שלא בכדי החליטו מחלקי התורה לקריאה בשבתות לסיימה באפיזודה הזאת. משה, שוחר הצדק שאיננו יכול לראות עוול, מתקומם נגד העוול שעשה א-להים לעם ישראל: "וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר אֶ-דְּנִי לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה שְׁלַחְתָּנִי. וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרֹעֶה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לְעַם הַזֶּה וְהֵצֵל לֹא הֵצֵלְתָּ אֶת עַמֶּךָ" (שמ' ה:כב-כג).

עיקר טענותיו בנושא העוול הן שתיים: אם "העם הזה" הוא עם כלשהו, בלי כל יחס לא-לוהים¹, מדוע הרע לו ה'? ואם הוא "עמך", עמו של ה', כפי שעלה מדברי השליחות שהטיל על משה, כיצד לא קיים את הבטחתו להצילו?

הטענות האלה מקבלות משנה תוקף, משום שהרעת תנאי חייו של העם נגרמה על ידי משה; אותו משה שלא יכול היה לראות עוול שנעשה לחפים מפשע, והיה מוכן למסור נפשו כדי להצילם. על כן גם עתה

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

** מאמר זה מוקדש לחתני אברהם ישעיה הגיבור. יברכנו ה' עם בתי חננית, נוות ביתו, ויראו תמיד נחת מכל ילדיהם.

1 אפשרות נוספת היא לפרש בעקבות ר' יוסף בכור שור, שהכינוי "העם הזה" מצביע על חטא, וזה פירושו: "למה הריעות (בנוסחנו: הרעתה)!! ולמה שלחתני - ואם רצונך להרע להם, דשמא חטאו לפניך, אותי למה שלחתני? וכי לא היה לך ליפרע מהם כי אם על ידי?" (הנוסח לפי מקראות גדולות 'הכתר').

2 ברור שהתורה מדלגת על כל שלבי הבירוקרטיה שעברו משה ואהרן עד שיכלו בכלל לעמוד לפני פרעה.

השני הוא, שביקורת חז"ל נסמכת על השוואה בין התנהגות האבות לבין התנהגות משה, אך השוואה זו בעייתית למדי:

ועל דבר זה נענש משה רבינו שנאמר "וּמֵאֵז בְּאֵתִי אֶל־פְּרָעָה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הֲרַע לְעַם הַזֶּה" (שמ' ה:כג). אמר לו הקב"ה: חבל על דאבדין ולא משתכחין! הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב ב'א-ל-ש-די' ולא הרהרו על מדותי ולא אמרו לי מה שמך: אמרתי לאברהם: "קום הַתְּהַלֵּךְ בְּאֶרֶץ לְאֶרְצָה וּלְרַחֲבָה כִּי לְךָ אֶתְנַנֶּה" (בר' יג:יז) – ביקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף, ולא הרהר על מדותי; אמרתי ליצחק: "גור בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ" (בר' כו:ג) – ביקשו עבדיו מים לשתות ולא מצאו עד שעשו מריבה, שנאמר "וַיִּרְיבוּ רֵעֵי גֵרָר עִם רֵעֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמַּיִם" (שם:כ), ולא הרהר אחר מדותי; אמרתי ליעקב: "הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שׂוֹכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנֶּה" (בר' כח:יג) – ביקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה. ועכשיו אתה אומר לי: "וְהֵצֵל לֹא הֵצֵלְתָּ אֶת עַמְּךָ!" (שמ' ו:כג).

ברוב הדוגמאות שהביאו חז"ל על ההתנהגות המופתית של האבות, בניגוד למשה, מדובר בשתיקתם על הבטחות שלא קוימו, ולא על כך שה' גרם להם להזיק לאחרים.⁵ חז"ל לא הביאו כדוגמה את הציות של אברהם כשנאלץ לגרש את ישמעאל, אף שגם אירוע זה אינו דומה למה שקרה למשה, שנכפה עליו ללכת לגאול את העם, ולבסוף הזיק להם.⁶

5 ואכן רש"י ניסה "לתקן" את הטיעון, והביא כדוגמה את עקדת יצחק: "עֲתָה תִּרְאֶה" (שמ' ו:א) וגו' – הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו: 'כִּי בְיִצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע' (בר' כא:יב), ואחר כך אמרתי לו: 'וְהֵעֲלֶה... לְעֵלָה' (בר' כב:ב), ולא הרהר אחר". אך גם עקדת יצחק אינה דומה, שהרי לא הועלה לעולה בסופו של דבר, אבל לעם ישראל נוסף סבל ממשי.

6 בנוסף, הציות של אברהם לגרש את ישמעאל נעשה רק לאחר שה' הבטיח לו את עתידו: "וְגַם

לא התנסו בה קודם. אילו סופר הסיפור על מופת המטה, שהפך לתנין ובלע כמטה את מטות החרטומים, לפני תגובת משה על העוול לעם, היינו מחמיצים את הצידוק לטענותיו. שכן, היינו עלולים לשאול את משה: 'לאחר שראית את הנפלאות שפילסו לך את הדרך לעמוד לפני פרעה מלכתחילה ולמצוא אצלו אוזן קשבת, אף כי לב ממאן, כיצד עולה בדעתך לבוא בטענות לפני שולחך? אנו, הקוראים, לא היינו מבינים את גודל המצוקה של האיש שלא יכול היה לראות איש מצרי מכה איש עברי, ועתה רואה מצרים רבים מכים עברים רבים באשמתו.

אמנם חז"ל העבירו ביקורת על דברי משה, ופירשו את מענה ה' בשמ' ו:א³ כעונש למשה:⁴ "עֲתָה תִּרְאֶה (את) אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפְרָעָה" - במלחמת פרעה אתה רואה ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים". אבל כשבודקים את דברי חז"ל בהקשרם המלא, נראה שהביקורת הזאת לא כוונה להיות פשוט הכתוב, אלא מטרתה חינוכית: למנוע התרסה כנגד ה'. מסקנה זאת נלמדת מכמה דברים:

הראשון הוא, שלפני הביקורת על משה בדברי חז"ל ובצמוד אליה מובאת עדות מזעזעת על סבלות העם במצרים:

תניא: אמר ר' אלעזר ברבי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים, מצאתי זקן אחד ואמר לי: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך, מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין.

העדות הזאת שנותנת חיזוק לטרוניית משה, ובכך מקטינה את הצידוק לנזיפה בו, רומזת שלאמיתו של דבר אין הביקורת של חז"ל מכוונת נגדו.

3 במקום זה, ובמקומות נוספים, החלוקה לפרקים שנעשתה בידי הנוצרים משבשת את ההבנה הנכונה של הכתובים. שכן תשובת ה' למשה נדחתה לפרק חדש ואינה מהווה את סיומו של הפרק הקודם, כפי שהוא בחלוקה היהודית לפרשיות פתוחות וסתומות.

4 בבלי סנהדרין קיא ע"א, ובעקבותיהם הלך גם רש"י ברוח הדברים.

משה, שסופרו בפרק ה, והוא הדין לשמ' ז:א-ז: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה רְאֵה נִתְתִּיךָ אֱלֹהִים לְפָרְעָה וְאַהֲרֹן אַחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאָךְ... וְאַנִּי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פָּרְעָה וְהִרְבִּיתִי אֶת אֲתָנִי וְאֶת מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פָּרְעָה וְנִתְתִּי אֶת יָדִי בְּמִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאתִי אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל... בְּשִׁפְטִים גְּדֹלִים... וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתָם כִּן עָשׂוּ. וּמֹשֶׁה בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה וְאַהֲרֹן בֶּן שְׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה בְּדַבְּרָם אֶל פָּרְעָה".

יש לשים לב שאמנם נאמר למשה ולאהרן, בשלב כלשהו, שבקשתם לא תישמע ויהיה צורך בשפטים גדולים כדי להוציא את העם מתחת סבלות מצרים, אך גם אם נאמרו הדברים בשלב מוקדם, לא נאמר שמצב העבדים יורע עקב זאת. ואכן, חוץ מאשר בשלב הראשון, אין אנו רואים שהייתה הכבדת עול על עם ישראל כנקמה בו לאחר כל אחת מעשר המכות שלקו פרעה ועמו.

אם אלו הם פני הדברים, לא נמצא שום גגם בטרוניה של משה, ואין כל מקום לגינויו. אדרבה, ראוי הוא לשבח על היותו רועה נאמן הדואג לצאן מרעיתו. משום כך מסתבר יותר לפרש את מענה ה' על הטרוניה כדברי רמב"ן בשמ' ה:כב-כג, שרואה במענה ה' דברי הרגעה למצוקת לבו של משה:⁸

ולכן ענה אותו: "עֲתָה" – בעת הזאת בקרוב, "תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה" (שמ' ו:א), כי לא אאריך לו כל כך כאשר חשבת, וקרוב לבא עתו וימיו לא ימשכו (ע"פ יש' יג:כב).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www1.biu.ac.il/parasha2> כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

8 הציטוטים מרש"י ומרמב"ן נעשו על פי מהדורת מקראות גדולות 'הכתר'.

השלישי הוא, הדוגמאות שהביאו חז"ל מתאימות לדברי ה' שנאמרו בפרשייה חדשה (ו:ב ואילך), שאיננו יודעים מתי נאמרה, ולא לתגובה הראשונית הצמודה לטרונית משה. ואכן יש הבדל בנעימה שבה נאמרים דברי ה' בשתי הפרשיות: התגובה הראשונית של ה' לדברי משה מופיעה כ'אמירה' בשם 'הויה', השם הפרטי, שיוצר יחס אישי עם השומע, ומכאן יש רמז שה' קיבל את טענת משה בהבנה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲתָה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרָשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ" (שמ' ו:א), בניגוד לפתיחה של הפרשייה הבאה: "וַיִּדְבֹר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה", שנתפרשה על ידי חז"ל כנזיפה, הן בשל השורש 'דבר' (על סמך "דָּבַר הָאִישׁ אֲדֹנָי הָאֶרֶץ אֲתָנוּ קְשׁוֹת"; בר' מב:ל), והן בשל השימוש בשם "א-להים", הדיין, או הכוח העליון, שאין לו עניין אישי בשומע.⁷

הרביעי הוא, שחז"ל מכניסים לגינוי של משה, בניגוד לאבות, לא את הטרוניה הנוכחית בלבד, אלא גם חלק מטענותיו במעמד הסנה, כמו שאלותיו על שמו של ה', גינוי שנרמז בפרשייה הבאה: "וְאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל-שֵׁדִי וְשָׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם" (בר' ו:ג). בכך סיפקו לנו חז"ל את האפשרות להבין שאין זמן אמירתה של הפרשייה השנייה סמוך לטרוניה, ויכולה הייתה להיאמר אף בתוך מעמד הסנה.

האפשרות הזאת סבירה למדיי בשל הדוגמה הראשונה שהבאנו להצגה מאוחרת של אירוע מוקדם יותר, היינו, עשיית המופתים לפני פרעה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן לֵאמֹר: כִּי יִדְבֹר אֲלֵכֶם פָּרְעָה לֵאמֹר תָּנוּ לָכֶם מוֹפֵת וְאִמְרַתְּ אֶל אַהֲרֹן קַח אֶת מִטְּךָ וְהִשְׁלַךְ לִפְנֵי פָּרְעָה יְהִי לְתִנְיָן" (בר' ז:ח-ט).

ברור שזמנם של הפסוקים האלה קודם להכבדת העול על בני ישראל ולטרוניה של

אֶת בֶּן הָאֵמָה לְגוֹי אֲשִׁימְנוּ כִּי זִרְעֶךָ הוּא" (בר' כא:ג).

7 מעניינת הבחנתו השיטתית של מ"ד קאסוטו בין השימוש בשם 'הויה' והשימוש בשם 'אלהים', כפי שהיא מופיעה בפירושו לספר שמות (ירושלים תשי"ב) בע' 7-8 ובמקומות נוספים.